

3

Бізнесові політики

«Каяття» і зізнання однієї людини, Маріо К'єзи, стали початком розслідувань «чисті руки». Отримавши ступінь в інженерії, К'єза почав працювати в лікарні Сако в Мілані, підписавши 6-місячний контракт. Там 1972 року він вступив до Соціалістичної партії й створив партійний осередок у своїй організації. Передовсім його політична належність допомогла йому істотно підвищити «прибутковість» роботи в лікарні. Після кількох подовжень контракту його, в результаті закритого конкурсу, призначили завідувачем відділу. Ця посада в лікарняній адміністрації допомогла йому зміцнити позиції в Соціалістичній партії. Справді, він визнавав, що обрання його на посаду секретаря одного з міланських осередків «стало можливим тільки тому, що майже всі члени осередку були працівниками Сако» (ТМ: 16). У 1980 році, внаслідок посилення його ваги в партії, К'єзу обрали до ради провінції 22 тисячами голосів. Він став лідером Соціалістичної фракції в Раді, а потім — асесором з питань транспорту. 1985 року він знову взяв участь у перегонах і був обраний удруге, перебуваючи на верхівці партійного списку. Однак на посаду асесора його не призначили. Як компенсація, в лютому 1986 року він став президентом приватної лікарні «Піо Альберго Тривулціо» (яку також називали «Багіна»). На такі посади й пости в радах правління державних установ офіційно призначала міськрада, однак насправді це відбувалося за наказами чи розпорядженнями політичних партій.

Аби залишити за собою посаду адміністратора «Тривулціо», К'єза відмовився від поста провінційного асесора з питань будівництва шкіл (цю посаду він також отримав у 1986 році). Він залишався членом ради провінції аж до 1990 року, однак сам визнавав свій «абсентеїзм» у цій ролі: «Я рідко брав участь у сесіях ради. З'являвся там лише тоді, коли голосували питання розподілу позик» (L'Espresso, 18 червня 1992 року, с. 14). К'єза назвав одну з причин, чому віддавав перевагу адміністративним посадам, розповідаючи про втрату своїх ілюзій стосовно браку реальної влади в представницьких органах. Він розповів суддям: «Наприкінці 1970-х років я був активним борцем і прихильником партії, яку тоді очолював мер Карло Тоньолі. Він здійснив політичну інвестицію, висунувши мене на виборах у провінції. Я успішно переміг, однак дуже скоро виявилось, що навіть найменші політичні посади, такі як мені вдалося домогтись, були просто порожніми і служували для легалізації справжніх джерел влади та рішень — партійних секретаріатів і їхніх розпоряджень» (ТМ: 56).

З іншого боку, К'єза зміг накопичити гроші та владу завдяки своїм посадам у радах правління різних державних структур. За словами міланських суддів, він вимагав хабарі й за контракти щодо постачання, і за свої послуги, особисто домовляючись і збираючи хабарі. Під час розслідування один із постачальників «Багіни» описав свої стосунки з К'єзою — початкові («Він сказав мені, що я переміг у тендері й що прийшов час платити за це. Він надзвичайно зухвало наполягав, що частина грошей — його») і пізніші: «Він не допускав жодних затримок. Я пам'ятаю, що він часто принижував і ображав мене тільки за те, що я запізнився на пару днів з передачею грошей... Одного разу він кричав на мене так голосно, що навіть секретарі почули, який я «бовдур» і «нікчема». А ще загрожував «дати мені під зад», якщо я не виконаю того, що він вимагав» (МРМ, 1992: 86-87).

Однак, окрім такого нахабства, підприємець засвідчив певні управлінські здібності К'єзи: «Платню він завжди давав готівкою і часто — в своєму офісі. Він завжди опускав жалюзі, щоб ніхто не бачив, що діється в його кабінеті. К'єза відразу перекладав гроші в конверт, який зберігався в нижній частині його столу. Він був дуже методичним і кріпив липкі папірці зі вказаною сумою до кожного пакета банкнот. Він вважав, що гроші слід рахувати й належно зберігати, і терпіти не міг безладу (ТМ: 31). Менеджерські здібності проявлялися не тільки в методиці брання хабарів. К'єза спробував привернути увагу суддів і підкреслити позитивні, на його думку, боки своєї адміністрації: «Я хотів би сказати, що, незважаючи на мою відповідальність стосовно звинувачень проти мене, я дуже важко працював, аби трансформувати й поліпшити «Тривуліціо». Коли я вперше опинився там, це було місце, куди людей привозили помирати, а все навколо смерділо сечею. За період між 1986 та 1991 роками в лікарні з'явилося щонайменше 500 нових ліжок у нових палатах; 420 з них — для довготривалої реабілітації. Такі цифри свідчать про позитивні аспекти мого керівництва» (L'Espresso, 18 червня 1992 року, с. 16). К'єза також дуже вправно використовував посаду в розподілі фаворів. Він пояснював: «Медсестра намагається працевлаштувати сина? Добре, ми попрацюємо над цим питанням. Товариша виселили із будинку і йому ніде жити? О'кей, спробуємо знайти для нього житло через муніципалітет. Лікар хоче перевестися в інший відділ? Добре, натиснемо трохи на адміністрацію лікарні. Саме в такий спосіб я став популярним. Багато років по тому я зустрів старого товариша і був надзвичайно приємно здивованим, коли побачив у його гаманці сантіно — картку з моїм ім'ям, які ми розповсюджували під час виборів» (Andreoli, 1993: 42-43).

Заарештувавши К'єзу, суди наклали арешт на понад 15 мільярдів лір на офіційних банківських рахунках, в депозитних скриньках, акціях, нерухомості, державних облігацій та майна. Значна частка виручки від хабарів поверталася назад у політичну діяльність, насамперед для забезпечення посади К'єзи (на момент арешту він служив

третій термін). К'єза визнав, що допомагав іншим однопартійцям, передаючи їм мільйони лір, особливо на початку своєї кар'єри. У 1989 році він припинив передавати гроші партії, оскільки вже «здобув достатню авторитетну й автономну позицію в системі міланської СПІ (ТМ: 25). Вихваляючись тим фактом, що він контролював 20 відсотків членів міської федерації партії та сприяв обранню 32 з 120 членів ради, К'єза наголосив: «У Мілані я персоніфікував потік у рамках партії, що мав власні кошти, організацію й штат» (ТМ: 19). Як він намагався пояснити в суді, хабарі частково перетворилися на голоси виборців для забезпечення його подальшої роботи в офісі партії. «Щоб зрозуміти причини, чому мені особисто доводилося брати участь у механізмі хабарництва, слід зазначити, що я залишився президентом «Тривулціо» не тільки тому, що був фаховим техніком чи медичним керівником, але й тому, що в певний спосіб я уособлював силу, з якою рахувалися в Мілані, — адже я мав у своєму розпорядженні певну кількість голосів. Аби здобути те, що врешті-решт виявилось 7 тисячами голосів, мені протягом політичної кар'єри доводилося вкладати кошти в створення та підтримку політичної організації, яка могла б зібрати голоси з усього міста». Такі блоки членів партії та голоси мали слугувати впливовим партійним лідерам, які натомість забезпечували новий термін на посаді. На одному з допитів К'єза пояснив: «Мені доводилося підтримувати політичну систему в місті. Ця структура керувалася не тільки з Кастельфідардо, а потім — з Соренсіни (штаб-квартири К'єзи), але й через цілу мережу гуртків і спортивних клубів по всьому місті. Тільки поєднання різних видів діяльності дозволило мені робити політичні розрахунки через преференційні голоси, які використовував або я сам, або інші кандидати» (L'Espresso, 18 червня 1992 року, с. 19). За словами К'єзи, саме він організував 1987 року передвиборчу кампанію партійного секретаря Бетіно Краксі. У 1990 році він знову відмовився від посади асесора в міськраді в обмін на повторне затвердження своєї посади. Він віддав свої голоси на користь Віторіо Краксі, сина національного секретаря Бетіно, а також Паоло Пілітері, колишнього мера Мілана.

Як видно з цього короткого опису, політична корупція має особливі наслідки для політичного класу, вплив на розвиток політичних кар'єр, на можливості, що їх потребує політик, який систематично бере участь у корупційних оборудках, мотивацію, що підштовхує особу до участі в політичних процесах. У цьому розділі ми розглядатимемо такі питання докладніше, визначаючи поняття ідеального «бізнесового політика» як особи, що має всі можливості забезпечити функціонування корупційної системи. Як ми побачимо, поширена корупція сприяє виникненню політичного класу, для якого моральні втрати від незаконної діяльності надзвичайно мізерні. Своєю чергою, такий політичний клас, займаючи всі важливі посади, сприяє проникненню та подальшому поширенню політичної корупції.

Далі ми використаємо результати наших емпіричних досліджень, аби проілюструвати деякі властивості та риси особливого типу бізнесового політика, якого ми називаємо «босом державної структури». У частині 1 ми визначимо деякі передумови виникнення політичного боса в умовах кризи масової політичної партії. У частині 2 ми проаналізуємо навички незаконної діяльності як чинника, який сприяє новим політичним кар'єрам. Мало того, в частині 3 ми побачимо, як бізнесові політики використовують свої *можливості для створення мереж*, щоб забезпечити підтримку і співучасть. У частині 4 обговоримо наслідки політичної соціалізації на «моральні втрати» від корупції з позиції порівняння. Характеристики дорадчих груп політиків, наявність або ні соціалізації громадянських цінностей, «моральна якість» політичного життя — це чинники, які визначають і впливають на розрахунки особи щодо участі (чи відмови) в корупційних транзакціях (на основі праць Pizzorno (1992), della Porta and Pittorno (1996)).

1. ВИНИКНЕННЯ БІЗНЕСОВИХ ПОЛІТИКІВ

Як такі люди, як Маріо К'еза, досягають успіху на політичному небосхилі? Наше дослідження доводить, що корупція особливо поширюється в періоди перетворень у політичних партіях, коли на зміну політичному класові з міцними ідеологічними переконаннями приходять люди, котрі розглядають політику як ще один «бізнес». Це особливо чітко видно на прикладі реконструкції на місцевому рівні партії, яка була найглибше втягнена в усі найгучніші політичні скандали в Італії — Соціалістичної партії Італії. Ми детально проаналізували ці процеси в двох місцевих федераціях цієї партії: в Савоні (Північна Італія) та у Флоренції (Центр). Трансформування партій призвело до проникнення в її лави цілого класу політиків, що не мали жодного почуття громадянської моралі. Такі процеси розпочалися вже одразу після війни. Поступовий вихід з партії робочого класу особливо прискорився в 1964 році, коли ліве її крило відділилося, щоб створити власну силу — Соціалістичну партію пролетарської єдності (Partito Socialista di Unita Proletaria, PSIUP, далі — СППЄ). Один зі свідків цього процесу так описує соціальне та організаційне трансформування партії:

«Історія СПІ в Савоні... розділяється на два окремих етапи. Перший розпочався 1943 року. Це був героїчний період таємної діяльності. Багато активістів прийшли до партії з Руху опору... Тоді її лави поповнювали активісти з найрізноманітніших соціальних груп: наприклад, правники-антифашисти. Членами партії були також робітники, які пізніше вийдуть з її лав під час розколу та створення СППЄ й трансформування партії. В той час потужним ядром СПІ були залізничники, студенти, працівники «*Italsider*» та інших великих промислових підприємств Савони (це була потужна промислова зона). На перших повоєнних виборах СПІ дістала більше голосів, ніж КПІ. Настав знов перехідний період, однак вплив Опору залишався сильним. Згодом стався злам поколінь» (інтерв'ю SV6).

У Флоренції, як і в Савоні, вихід СППЄ призвів до зменшення членства в партії, послаблення контактів з профспілковим рухом і значних втрат серед виборців. За словами лідера партії,

«розкол у флорентійському осередку СПІ стався 1964 року, коли лави партії покинули члени профспілок. Фактично, аби знайти секретаря-соціаліста для Ради профспілок, їм довелося знайти старого товариша, який виконував цю роботу ще до війни. З партії пішли найбільш комуністично налаштовані елементи. На жаль, з ними пішли й найпопулярніші пролетарські члени... Пролетарський компонент відмовився; освічена буржуазія залишилася в меншості... Отже, відкрилися можливості й посади, що їх поступово заповнювали представники СДПІ [Partito Social Democratico Italiano — Соціал-демократична партія Італії]. Втрати та руйнівні процеси в партії змінили багато чого» (інтерв'ю FI7).

Організаційне послаблення партії в обох містах збіглося зі зростанням представництва партії на всіх рівнях уряду та подальшою мутацією мотивацій серед активістів і керівництва. Якщо відразу після війни до партії вступали колишні партизани, то в 1970-х роках партійними функціонерами були представники середнього класу. У той самий період матеріальні ресурси стали головним активом, що розподілявся всередині партії, а політичну опору керівництво партії знаходило поза її межами. Водночас вплив усередині партії залежав від посад, що їх займали партійці в структурах органів місцевого врядування чи парламенті. Щоб отримати такі посади, було необхідно розвивати особисту виборчу підтримку, особливо дедалі більших соціальних груп, наприклад, нового середнього класу. У 1960-і та 70-і роки «новоутворених» соціальних груп залучали до партії. Як у Савоні, так і в Флоренції дедалі більша вагомість будівельної промисловості призвела до розвитку привілейованих стосунків між посадовцями-соціалістами та такими соціальними групами, як власники вільних земельних ділянок, підприємці-будівельники, архітектори й інженери. Сила притягнення, що її застосовувала СПІ до таких груп, ґрунтувалася на наявності посад в органах місцевого самоврядування. Вона набула особливої ваги в середині 1970-х.

Зміна поколінь свідчила, що нові лідери застосовуватимуть владу, набуту на місцевому рівні. Новий політичний клас, який сформувався на основі першого досвіду врядування, прийшов на зміну довоєнному політичному класові, який підтримував свою владу в рамках партії завдяки традиційним політичним ресурсам (наприклад, харизма, яка асоціювалася з участю в Русі опору). Новий політичний клас консолідував свою владу через «захоплення» посад у державному секторі — посад, які дозволяли «бізнесовим політикам» будувати свою кар'єру навколо приватного привласнення державних ресурсів. Бізнесові політики фак-

тично наповнювали свої кишені хабарами та застосовуючи політичну владу для провадження іншої діяльності, особливо якщо така влада забезпечувала їм перевагу над іншими конкурентами. Політичні зв'язки насамперед допомагали отримати вигідні «кар'єрні» посади в системі державної бюрократії. Якщо такі посади були «продуктивними» з огляду на незаконний заробіток, то стосунки, налагоджені на нелегальному ринку, приносили зиск і в легальній діяльності.

Партія для корумпованих політиків стала засобом для руху нагору. Кар'єри різноманітних посадовців, що їх вивчали під час розслідувань, хоча й відбувалися за різними інституційними сценаріями і мали неоднаковий успіх, все ж наслідували єдину тенденцію, яку респонденти назвали *rampantismo*. Це італійський неологізм, який можна перекласти як «прагнення до наживи й вигоди». Наші бізнесові політики загалом вступали в політичне життя, *не маючи «дополітичних» ресурсів*, — тобто вони з'являлися на політичній сцені без грошей, престижу та/або влади. Їхні кар'єри часто починалися «з нуля». Як і в К'езовому випадку, для бізнесових політиків була досить типовою картина «незрозумілого соціального походження», обмежених можливостей чи браку професійної кваліфікації. Багатьох політиків, учасників скандалу в Савоні, описували як таких, хто прагнув наживи: «збіднілі молоді люди, в кого ні кола, ні двора, ні освіти» (Coisson, 1983: 15), «шукачі пригод за два гроша», «голодні до наживи архітектори без сумнівів і каюття» (інтерв'ю SV3). Згадували «темне походження» одного з флорентійських політиків, а щодо іншого суддя зазначив: «В нього немає чітко визначеної професії» (QGF: 61). Багатьох із цих нових лідерів описували як «не надто чесних», таких, що прагнуть «особистого збагачення» чи «влади для себе», «амбіційних професіоналів, яких приваблює можливість налагодити зв'язки й зав'язати стосунки з будь-яким владником, незалежно від ідей, закликів і переконань останнього» (della Porta, 1997: 241; див. також 1996а, 1997).

По-друге, попри певні відмінності, всі їхні кар'єрні шляхи мали «партійну» природу, визначалися *за політичною належністю*. Є багато прикладів кар'єр державних діячів, які відбуваються за досить традиційною схемою: від профспілки чи партійної ієрархії до політичного призначення в державному секторі або призначення на виборну адміністративну посаду. Посади в державному секторі створюють клієнтуру, необхідну для обрання до місцевих рад, звідки також можна посилювати контроль над місцевою партійною структурою. Рідше кар'єрне зростання відбувається лише в рамках партії. Тут ми бачимо особу «лейтенанта», який поступово зміцнює свою владу в тіні свого боса: респонденти часто згадували владні повноваження адміністративних секретарів чи особистих секретарів політичних лідерів. Єдина для всіх особливість

полягає в тому, що кар'єра залежить від членства в партії й не доводиться нічого говорити про спеціалізацію чи розвиток управлінських навичок¹. Наприклад, один колишній керівник управління соціального забезпечення відверто зізнався, що зовсім не розбирається в адміністративному законодавстві: «Настав час проведення тендеру щодо першого контракту, і я запитав, як працює ця система. Мені сказали, що збереться комісія й суперники мають запропонувати певну середню суму пропозиції. *Я так і не зрозумів, як це спрацьовує, однак я знав, що так чи так воно закінчиться і хтось має віддячити мені готівкою*» (ТМ: 122, виділили автори).

Кар'єри посадовців у виборних органах, а також партійні призначення в місцеві державні організації мало залежать від спеціалізації чиновника з огляду на його чи її професійний досвід: наприклад, лікарнею може керувати колишній водій. Кар'єри також мало пов'язані з логікою професійного зростання в самих державних органах. Ієрархія різних політичних посад далека від традиційної: бути «звичайним депутатом» (*peones*, як їх називають у парламенті) менш привабливо, ніж займати гарну посаду в місцевій раді чи президентствувати в місцевій урядовій структурі. За даними наших інтерв'ю, до діяльності в парламенті прагнули тільки тоді, коли була гарантована посада заступника секретаря або виникала необхідність у депутатській недоторканності. Посада партійного функціонера втрачає свою привабливість, тоді як адміністрації державних структур пропонують можливості для накопичення ресурсів «для себе», а не для партії.

По-третє, *політична діяльність сприяє успішній роботі в інших професійних сферах*. Це вочевидь не новина для кар'єрних політиків, особливо на місцевому рівні. Особливістю цієї схеми є тип підприємця чи професіонала, для якого така політична діяльність слугує засобом поліпшення позицій на економічному ринку. Наприклад, лікарі чи юристи традиційно використовують голоси своїх клієнтів, аби бути обраними до представницького органу. Натомість у нашому випадку здається, начебто політика слугує засобом для здобуття привілейованого доступу до державних ресурсів, на яких ґрунтується професійна кар'єра. Отже, політична кар'єра та економічна діяльність, яка є особливо «прибутковою» через контроль влади, стають взаємопов'язаними. Часто політична діяльність використовується якраз для отримання посади на певному рівні державної бюрократії². Такі посади дозволяють не тільки накопичувати кошти, але й бути гарантом і противагою для несподіванок долі, які можуть будь-коли виникнути у виборному органі. Що стосується Катанії, то кар'єри лікарів були «політичними», оскільки залежали від політичної протекції, однак також згадувалися (як, наприклад, у Савоні) і посади в бюрократи-

чній структурі державних організацій — починаючи з місцевих управлінь у справах туризму й закінчуючи державними житлово-комунальними управліннями (*Instituto Autonomo Case Popolari* — IACP). Іншим політична кар'єра допомагає активізувати професійну чи комерційну діяльність. Ми зустрічалися з архітекторами чи власниками готелів, які, отримавши посади в місцевих адміністраціях, змогли належно налагодити свою професійну діяльність за особливо сприятливих умов.

І, нарешті, варто зазначити, що «корупційні» гроші часто вкладають у консультаційні компанії з надією отримати неконтрольовані державні замовлення чи контракти. Наприклад, у 1980-х роках чиновники Лігурії брали участь у політичній корупції, займаючись спекуляціями на будівельному ринку. Вони робили значні особисті інвестиції в нерухомість, залучаючи для цього треті сторони чи провідні компанії (UIS: 217). Такі компанії надзвичайно корисні для забезпечення кар'єри корумпованого політика: вони сприяють розподілові привілеїв «для себе», відмивають гроші й інші «продукти» корупції, приховують хабарі як посередницькі витрати, забезпечують матеріальну безпеку в тому разі, якщо проблеми із судовими органами примусять брудного політика облишити політичну діяльність.

Коротше кажучи, важливість *належності до політичної партії як засобу для «руху нагору»* є спільним знаменником кар'єр бізнесових політиків. У цьому сенсі бізнесові політики дуже нагадують відоме означення «професійного політика» (Weber, 1919): люди, які виходять на політичну арену без накопичених політичних ресурсів і для яких політика — це єдиний шлях просування нагору (наприклад, Gaxie, 1973; Mastropaolo, 1984). Належність до політичної партії є головним ресурсом бізнесових політиків, однак вони все одно застосовують і інші ресурси для організації та здійснення корупційної оборудки.

2. НАВИЧКИ НЕЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОЛІТИЧНІ КАР'ЄРИ

Реконструюючи кар'єру Маріо К'ези, ми виявили, що бізнесові політики спеціалізуються на «операціях у тіні» та присвячують значну частину свого часу незаконній діяльності — укладають угоди з бізнесменами, домовляються про суми хабарів і, власне, беруть їх. Незаконна корупційна діяльність вимагає знань «правил гри». Як пригадує один корумпований чиновник, «загалом люди думають, що корупція — це перекидання грошей з однієї кишені в іншу, що це проста й банальна справа, як пограбування. Насправді це не так. Важко пояснити, як саме працює корупційний світ. Потрібно мати терпіння, аби зрозуміти всі його різноманітні (і часом дуже складні) механізми. Це не просто серія нічних крадіжок: тут є певні правила, стосунки та сталі домовленості; тут розмовляють мовою нюансів і наголосів, яка дорівнює значущості й урочи-

стості офіційно укладеного контракту» (Licandro and Varano, 1993: 18, виділили автори). Тут розмовляють особливим, ексклюзивним «жаргоном», який дозволяє говорити про незаконні речі й водночас уникати небезпеки викриття з боку сторонніх. Навіть де корупція була правилом, про неї ніколи не говорили відкрито. Певні фрази перетворилися на стереотипи: «Невже для нас тут нічого немає?» або «Говорячи про потреби партії та звичайну практику, ми згадуємо бізнесові структури, які допомагають нам покривати всі витрати» (зі свідчень бізнесмена, CDEM: 119). Наведена нижче цитата одного з міланських підприємців, який намагався налагодити контакти з представником соцпартії, членом правління державної компанії, яскраво ілюструє цю тезу: «Я спробував зосередити його увагу на технічних інноваціях, що їх застосовує моя фірма. Я відразу помітив, що він втрачає терпіння і дратується. За кілька хвилин він дав мені зрозуміти, що йому більше подобаються такі фрази, як «інформацію надіслано далі...», постачання рухомого обладнання «здійснюються за звичайною процедурою...» Коротше кажучи, він натякнув: якщо ми хочемо отримати контракт, мусимо сплатити 5 відсотків його вартості хабарами» (*Panorama*, 5 липня 1992 року, виділили автори). Під час переговорів щодо суми хабара застосовують багато термінів: «відшкодування витрат», «компенсація», «подяка», «бонус», «організаційні внески», «премія» (мовою чиновників); «витрати», «політичні витрати», «додаткові витрати», «зобов'язання», «правило Х-відсотка», «непередбачені витрати» (мовою підприємців).

На корупційному ринку, як і на всіх інших незаконних ринках, також вимагається знання відповідної техніки для мінімізації ризику викриття. Екстер Регіо Калабрії описував «професіоналізм» підготування хабара так:

«Я розгорнув пакунок — і звідти випали пачки банкнот у 100 тисяч лір. Пакунок підготовлено на найвищому рівні — я це знав, оскільки свого часу працював у банку. Жодна з банкнот не була надто пошкоджена й «помічена», щоб ніхто не зміг відстежити її. Робота фахівця! Хто б не готував цю «посилку», вони чудово знали, що і як треба робити. Стрічки на пачках було так само неможливо відстежити, як і самі банкноти, конверти й валізу. Жоден слідчий не зміг би нічого довести. Все це доводило солідність, ефективність, практичність і професіоналізм організації. Я собі подумав: «Ці люди нічим, крім цього, не займаються» (Licandro and Varano, 1993: 33).

Оскільки організація корупційних оборудок — нелегка справа, то бізнесові політики витрачають багато часу й зусиль, щоб забезпечити секретність своїх операцій та уникнути махінацій з боку іншої сторони. Як зазначає С'юзан Роуз Екерман, «сама незаконна природа корупції спричинює не-ефективність, пов'язану з витратою ресурсів на забезпечення секретності оборудок та ухвалення антихабарницьких законів» (1978: 8). Ми описуємо світ, у якому значні часові ресурси витрачаються на налагодження та під-

тримку «потрібних контактів», на пошук інформації чи гарантій, на передачу чи отримання відшкодувань. Маріо К'еза гордо пригадує: «У приймальні мого офісу завжди принижено юрмилися постачальники та підприємці... вони були готові чекати годинами» (Andreoli, 1993: 55). Також викривальними є свідчення колишнього голови відділу закупівель Міланської транспортної компанії Клавдіо Провіні: «Серед них існувала справжня конкуренція, щоб здобути фавори від функціонерів та витіснити інших конкурентів. У цьому контексті не потрібно було ні примушувати, ані переконувати, а просто вибрати найкращу або найбільш рекомендовану пропозицію» (*Panorama*, 21 квітня 1991 року, с. 68).

Якщо обладка вимагає обережності, то бізнесові політики, як і інші учасники незаконних ринків, зацікавлені набути напівпублічної репутації самовпевненості та зверхності. Описи постатей корумпованих чиновників часто згадують їхню агресивну й погрозливу поведінку. Наведений нижче уривок інтерв'ю з одним із лікарів доводить, що деякі державні чиновники мали серед постачальників лікарні репутацію деспотичних і свавільних людей:

«Представник однієї великої фармацевтичної компанії розповів мені, як якось його викликав президент лікарні. На його столі була розкидана ціла купа паперів. Він сказав: «Ви представляєте фірму Х. З цього меморандуму я бачу, що рахунок вашої фірми становить 340 мільйонів. Ми трохи запізнюємося з платежами, але все одно це 10 відсотків. Тобто 34 мільйони». Представник фірми здивувався: «Перепрошую, але я не розумію, про що йдеться. Що ви маєте на увазі?» Тоді президент пихато відповів: «Якщо не розумієте — йдіть, і нехай вам пояснять. Аж тоді повернетесь. Ми тут серйозні люди». Сам президент тягнув за всі мотузочки. Він особисто викликав людей до себе» (інтерв'ю СТ1).

Як ми зазначали в попередньому розділі, репутація самовпевненості й зухвалості на перший погляд підвищує ризик викриття. Однак вона дуже корисна для деяких аспектів організації корупційних справ. Репутація «жорсткої» й «авторитарної» особи, здатної приймати надважливі рішення, підсилює усвідомлення підприємцями ризиків, пов'язаних із відмовою чи опором до вимог корумпованих чиновників. Пихатість створює враження абсолютної влади, яка лякає бізнесменів. Адже вони починають думати, що «зміна настроїв у корумпованого політика може легко позбавити роботи» (МРМ: 85). Насправді чванливість стимулює більшу владу, ніж її дійсно має та чи та особа. Це, своєю чергою, дозволяє збільшувати обсяги зв'язків, а також посилювати справжню владу. Так замикається «порочне коло гордині», як його назвав Піцорно (1992: 25-26): демонстрування здатності бути арбітром створює репутацію владної людини, яка зосереджує попит на фавори й забезпечує підтримку, яку можна використати в політичній системі для зміцнення справжньої влади.

3. ЗДАТНІСТЬ СТВОРЮВАТИ МЕРЕЖІ ТА КОРУПЦІЯ

Навички незаконної діяльності — це не єдина якість, що її потребує бізнесовий політик. Справді, наявність певних навичок, що винагороджується в традиційній політиці, є надмірним і непотрібним для кар'єр наших бізнесових політиків. Чиновники, справи яких розглядали в судах, не мали репутації великих ідеологів чи ораторів. Наприклад, як розповідали про Альберто Теардо, колишнього президента провінції Лігурія, задіяного в скандалі 1983 року, «він не виступав на публіці. Він був присутнім на публічних зустрічах СПІ, але ніколи не втручався» (Baget Bozzo, 1985). Мало того, бізнесові політики, здається, не надто поважають «видиму» сторону політики: про того ж экс-президента Лігурії говорили, що «він побив усі рекорди відсутності на регіональних асамблеях. Одного разу він навіть прислав аудіозапис із постановами та резолюціями, які необхідно було прийняти» (Coisson, 1983: 16). Загалом бізнесові політики професійно зовсім не підготовлені, аби ефективно виконувати завдання в сфері державного управління. Призначені на партійній основі державні управлінці сприймають свої посади як винагороду за лояльність певному політичному лідерові і як засіб збільшення власних або ж свого політичного патрона фінансових ресурсів. Цю тезу повністю доводять слова одного з міланських політиків, якого допитали протягом розслідування: «Коли Соціалістична партія рекомендувала мене на посаду директора ЕСА (державна структура в Мілані), мені сказали, що мої попередники були дуже задоволені цим місцем, попри те, що платня становила лише 280 тисяч лір... Заохочуючи мене зайняти цю посаду, вони добре розуміли її переваги: вона передбачала не тільки службове авто та особистого секретаря, *але й конкретні можливості для самореалізації та забезпечення для себе безтурботної старості*» (МРМ: 159, виділили автори).

Однак наші бізнесові політики добре застосовують інші навички, які традиційно також вважаються цінними для політичної кар'єри: здатність *створювати мережі*, налагоджувати стосунки, створювати довірливі зв'язки, сприяти взаємним зобов'язанням і послугам³. Якщо здатність створювати мережі відповідно винагороджується в традиційній політиці, то за умов поширеної корупції вона спрямована не тільки на збільшення особистої влади, але й на створення необхідного «прикриття» — всередині партії, в інших партіях, громадянському суспільстві та державних інституціях.

Перше коло підтримки, яке дозволяє постійне відновлення й поширення корупції, складається *всередині партійної системи*, де створюється певна обопільна «протекція» як для «корумпованих», так і для «некорумпованих». Проводячи дослідження, ми виявили, що дуже мало

свідчень у судах про корупцію надали представники політичних партій. Що саме сприяє «протекції» корумпованих політиків з боку їхніх власних партій та інших партійних структур? Якими ресурсами обмінюються корумповані політики з іншими, некорумпованими, фігурами, аби забезпечити собі мовчазне схвалення та підтримку?

Корумпований політик насамперед забезпечує собі підтримку та співучасть у своїй партії. Він пропонує блоки «делегатів», потрібні для міжфракційної конкуренції. Респонденти назвали спосіб «корумпованих» політиків управляти стосунками як «прагматичний» чи «цинічний». Оскільки не було «ідеологічних передумов» в управлінні стосунків між фракціями, це забезпечило корумпованим політикам у Савоні «протекцію», якої вони потребували заради національного лідерства їхньої партії. Один з представників цієї групи розповів суддям таке: «Практично... ми переклали владу з однієї фракції на іншу» (*Il Secolo XIX*, 17 квітня 1985 року). Нестабільність альянсів між партійними фракціями також підвищує можливість корумпованих політиків для шантажу, які можуть у такий спосіб налагодити стосунки з потрібною їм фракцією й забезпечити собі підтримку та протекцію. Ситуація, що виникла в Савоні, підтверджується словами Маріо К'ези, який зізнався: «Певну частку отриманих хабарів я спрямовував на «підписку» працівників мого відділу. Я контролював блок партійців і голосів, і коли виникала потреба поновити представництво деяких партійних штабів, я, за вказівкою босів, передавав у розпорядження партії чи конкретних кандидатів свої «підконтрольні» голоси. Так само я віддавав голоси своїх людей, коли мені самому було потрібно поновитися на виборній посаді або перейти на нову» (ТМ: 118-119).

Бізнесові політики дуже *прагматично* підходять до розподілення фондів у рамках партії, аби поширити коло підтримки. «Прагматизм» у політичному управлінні також допомагає корумпованим політикам забезпечити «мовчанку» та співучасть представників своїх партій, зокрема й учасників корупційних справ. Таке замовчування фактично «купується» через розподіл хабарів або в обмін на створення політичного альянсу. Таким чином в партії створюється толерантне ставлення до корупції. «Прагматична» концепція політики підвищує відкритість корумпованих політиків до створення різних альянсів. Наприклад, президента провінції Лігурнії, уплутаного в Савонський скандал, поважали як залежного союзника. За словами лідера Комуністичної партії, «його конкретна політична концепція давала йому змогу бути відкритим у питаннях формування альянсів... Якщо в нього й не було прямих особистих інтересів, то він звільняв дорогу для інших партій» (інтерв'ю SV3).

Як уже зазначалося в розповіді про Маріо К'езу на початку розділу, багато бізнесових політиків змогли створити величезні мережі прихильників і поза межами партійної системи. Вони склалися з *клієнтів* і «друзів» з-поміж місцевих еліт. «Щедро» та «продумано» розподіляючи фавори (це уможливлено завдяки переконанню, що державні ресур-

си — це приватна власність), корумповані політики змогли змовитись із громадянським суспільством. Такі боси передусім налагоджували ексклюзивні стосунки з групами підприємців, які були здатні «профінансувати» не тільки їхні кар'єри, але й усю партійну систему⁴.

За словами Маріо К'ези, зростання партійних витрат успішно покривалося завдяки угодам з окремими підприємцями: «Певні галузі економіки, особливо будівельна галузь, тісно пов'язані з органами державної влади. Такий зв'язок потрібен першим для забезпечення їхнього бізнесу. Останні ж отримують хабарі» (ТММ: 23). Приклад «жадібного» директора похоронного бюро, про якого казали, що він починав з картонних коробок, а закінчував спортивними автомобілями (Andreoli, 1993: 22), яскраво ілюструє вищенаведене твердження. К'еза також згадав його: «Він став моїм справжнім союзником і щиро радів з моїх політичних успіхів. Він публічно демонстрував наші зв'язки й відкрито говорив про свою допомогу, навіть якщо йому доводилося платити зі своєї кишені. Він примушував своїх підлеглих вступати в мій партійний осередок, прикрашав приміщення для партійних зборів гвоздиками й платив за обіди під час передвиборчих зустрічей» (Andreoli, 1993: 22). Очевидно, що хабарництво та передвиборча підтримка — взаємозалежні поняття. Підприємець, який завдяки хабарам має вигідне ринкове становище, зацікавлений у створенні стабільних стосунків з політиком. Тому він належно голосуватиме й докладатиме якнайбільше зусиль, аби вибрали того політика, з яким провадить незаконні оборудки. У такий спосіб корупція стає засобом створення електоральної підтримки навіть серед тих, у кого вимагають хабарі, та серед тих, яким нав'язують могутнього «спонсора» від влади.

Саме бажання пришвидшити потоки хабарів спонукує корумпованих політиків активізувати діяльність і витрати підконтрольних їм державних структур (див. також розділ 9). У такий спосіб вони збільшують можливості для поширення своїх «послуг», завдяки яким вони купують підтримку «поважних громадян». Аби збільшити потік хабарів, вони мусять витратити більше державних коштів, особливо в тих напрямках, де незаконні прибутки є найвищими. Деякі політики, притягнуті до найостанніших антикорупційних розслідувань, підкреслювали власний «динамічний» імідж, самовираження, яке начебто містить «моральне» виправдання корупції. Висловлювання управлінців з Калабрії про одного їхнього відомого колеги-чиновника унаочнює це твердження:

«Він був цілковито переконаний, що обстоює громадські інтереси, демонструючи самопожертву та громадський дух. У нього була своя теорія. Регіо конкурує з іншими містами, а Калабрія — з іншими регіонами країни. Забезпечення потоку інвестицій, навіть через корупцію, слугує інтересам населення та сприяє заможності міста. Як Париж вартий того, щоб його побачити, так і публічна діяльність заслуговує на якусь винагороду, навіть якщо й хабар стане нормою. Він говорив: «Так улаштований світ. В іншому разі ми не матимемо державних робіт, не забезпечимо зайнятості та допомоги для бідніших» (Licandro and Varano, 1993: 71).

Крім того, зображення адміністративних босів часто підкреслюють їхню «владу підкупу»: здатність надавати фавори та пільги великій кількості людей, віддавати переваги тим галузям і групам, які пропонують найбільшу «компенсацію» з огляду на підтримку та схвалення. Вони створили для себе особисту підтримку шляхом адміністрування державних ресурсів завдяки (як зазначили судді Савони) «зв'язкам та фаворам (сприяння кар'єрному зростанню, переходам на нові посади, розподіл житла чи позик, надання ліценцій або дозволів, дарування подарунків, пребенд тощо)» (UIS: 148). Справді, багато політиків, допитаних у процесі розслідування, зазначили, що витрачали багато часу на досягнення такого особистого консенсусу. Ця думка чітко простежується в інтерв'ю, що його дав сусід экс-президента Лігурії: «Службовий автомобіль приїжджав щоранку рівно о 8-30, аби відвезти його до Генуї, однак раніше десятої авто не рушало з місця. Мені стало цікаво. Як виявилось, він виходив з будинку рівно о 8-30, але не від'їжджав. Сидячи в машині або в дворі, він вислуховував численних клієнтів, шукачів протекції, рекомендованих осіб, товаришів з партії, які приводили своїх дітей, аби ті зустрілися з партійним босом» (цитату наведено в праці Бока (Восса), 1983: 9). Інший респондент наголосив на «владі підкупу», яку мав уже згаданий президент сицилійської лікарні: «Він запрошував суддів чи їхніх дружин, аби ті викладали в спеціалізованих школах; пропонував консультації відомим фахівцям; увійшов до професійних та ділових кіл Катанії; створив умови, щоб корупція стала правилом» (інтерв'ю СТ1).

Завдяки прихованому регулюванню та розподілові переваг корумповані політики також можуть заручитися підтримкою ЗМІ. Вторгнення політичного впливу стало особливо загрозливим саме в сфері засобів масової інформації. Журналістські розслідування — це надзвичайно важливий і дієвий засіб стримування корупції. Окрім безпосереднього викриття незаконних обладок і практик, ЗМІ також є *фільтром*, крізь який поширюються знання та факти про корупцію. Уявлення громади про серйозність скандалу (і його можливі електоральні наслідки) залежить від *кількості* й *виду* інформації, що її поширять ЗМІ. Зв'язки між політиками, які відіграють інституційні ролі, та пресою й телебаченням означають серйозне «інфікування» демократичних політичних процесів, незалежно від того, такі зв'язки є результатом таємних домовленостей чи власницького тиску (Rossi, 1993: 107). Що стосується телебачення, то протягом уже багатьох років монополізовані державні канали перебувають під жорстким політичним контролем, що унеможливило розвиток журналістського розслідування. Поява й розвиток приватних телеканалів ситуацію не змінили — адже більшість каналів перебувають під політичним «опікунством». Аналіз висвітлення корупції в телевізійних новинах доводить, що політичні скандали часто «прикривали» (Cazzola, 1988). Проводячи своє дослідження, ми помітили,

що до початку розслідувань «чисті руки» місцева преса рідко драматизувала політичні скандали⁵. Навпаки, ЗМІ часто порушували професійну етику й відмовлялися від великих накладів, аби лиш захистити місцевих посадовців, уплутаних у корупційні скандали. В цьому разі «влада підкупу» бізнесових політиків (через приватне використання державних ресурсів та застосування стратегії розподілу фаворів) дозволяє їм купувати для себе підтримку преси. Один свідок справи в Катанії зазначив:

«Керівник одного з *USL* зміг втягнути «*La Sicilia*» (провідна місцева газета) в змову. «*La Sicilia*» ніколи не критикувала його та його дії, зважаючи на те, що він дуже допоміг власникові газети. *USL* орендував віллу, яку власник газети купив за безцінь і перетворив її на свою адміністративну будівлю. Замість того щоб використовувати тисячі порожніх кімнат у десятках лікарень, керівник *USL* орендує віллу... Зробивши косметичний ремонт (за 50 мільйонів лір), він орендував цю віллу (яка коштувала мільярд) за 350 мільйонів на рік — тобто майже мільйон у день» (інтерв'ю СТ2).

Як пояснив колишній мер Регіо Калабрії, ця стратегія насамперед мала на меті створити таємну змову між підконтрольними та їхніми потенційними контролерами: «Коротше кажучи, я платив усім: політикам, вищим державним функціонерам, які мали б контролювати законність моїх рішень... Я платив навіть суддям Державного аудиторського суду. І, звичайно, я платив найвпливовішим у місті журналістам, чії статті спонукали до дій як владних, так і опозиційних партій і хто був «на короткій нозі» з найвагомішими суддями міста» (Licandro and Varano, 1993: 3).

Бізнесові політики також створювали мережі підтримки серед працівників організацій та інституцій, якими вони керували⁶. Розширення персоналу, яке супроводжувалося зухвалим ігноруванням положень законів і правил щодо неупередженого найму на роботу, дало змогу посадовцям оточувати себе вірними васалами. Структури, де корупція була найпоширенішою, стали також «інкубатором» кумівства при наймі на роботу. Часто переваги віддавали партійним активістам. Наприклад, Міланський метрополітен використовували як «резервуар для політичних призначень, на потреби товаришів, які отримували там зарплату, навіть не з'являючись на роботу» (Andreoli, 1993: 51). А керівництво аеропорту «брало на роботу людей на засадах політичної належності: мерів, асесорів і радників з віддалених районів, а також партійних лідерів, аби забезпечити собі їхню та їхніх прихильників підтримку» (там же: 132).

І, нарешті, хабарі добре сприяють створенню широкої електоральної клієнттури, оскільки ці гроші забезпечують ефективнішу організацію політичної машини того чи того боса. Керівництво державних структур також не заперечувало налагодження корупційних стосунків з певними

професійними категоріями, які самі могли створювати виборчу клієнтуру. Лікарі — це найяскравіший приклад. К'єза пригадує: «У Кастельфідардо я зустрічався з тодішніми та потенційними керівниками відділень, які намагалися заручитись моєю підтримкою заради підвищення чи переходу на іншу посаду» (там же: 31). За таку політичну протекцію можна було платити готівкою: «У лікарні «Фатенефрателі» діяла система хабарництва. Посада голови відділення коштувала 100 мільйонів лір, які зацікавлена сторона мала сплатити відповідній особі» (там же). За протекцію також можна було «платити» клієнтами: «Немає жодного голови відділення, який би не досяг певної публічності завдяки політичній вірі, — навіть найкращі й найпрофесійніші лікарі. В кар'єрі професійні заслуги не багато важать. Якщо маєте партійні зв'язки — то ви «в грі». Ви стаєте головою відділення не тому, що є світилом у своїй галузі, а тому, що можете гарантувати певну кількість голосів кому і коли потрібно» (там же: 84; виділили автори).

Розповідаючи про кар'єру Маріо К'єзи, ми вже зазначали, що створення мережі підтримується двома протилежними на перший погляд рисами: зухвалістю (як ми вже говорили) та комунікабельністю й готовністю спілкуватись. Зображення екс-президента Лігурії, які з'явилися в пресі відразу після скандалу, були суперечливими: «це людина, яка здобула славу майстра-керівника, непохитного й суворого до своїх противників і надзвичайно відданого друзям» (Lerner, 1983: 67); «у Савоні його постать і згадки про нього дуже суперечливі. Дехто пам'ятає його як жорсткого й методичного боса, людини з «ременем і портупеею». Інші згадують його як благодійника та покровителя, «якому багато хто завдячує» (Восса, 1983: 9).

Для наших політиків політика — це бізнес, що ґрунтується на розподілі переваг і фаворів в обмін на прихильність та підтримку. Чиновники, втягнуті в корупційні судові процеси, завжди намагаються представляти свої дії як цілком нормальні, хоча й далекі від «утопічного» ідеалу демократії. Цікаво, що прокурор, який виступав на судових слуханнях щодо вілли «Фавард» у Флоренції, сказав про одного з чиновників таке: «Його дії завжди ґрунтувалися на цілковитому переконанні в тому, що брання хабарів для партії — це законно, політично коректно і не ганебно з погляду моралі» (*La Nazionale*, 27 лютого 1986 року). Розглядаючи суть виправдань, що їх проголошували адвокати в перебігу судових процесів, можна помітити, що спільною рисою їхніх промов було визнання себе «дітьми політичної системи», такими самими, як і їхні менш вдалі «колеги»⁷. Їхні дії (насамперед брання хабарів) впливають з вимог політики — не ідеалізованої, а справжньої, реальної. У картині, змальованій «корупціонерами», «реальна» політика — це *дорогий, витратний бізнес*, коли тільки передвиборча кампанія коштує кілька сотень мільйонів лір. У

концепції політики, яку вони назвали «сучасною», «платежі» розглядаються як один з видів спонсорства від певної зацікавленої групи. Завершальна промова в суді захисника экс-президента Лігурії є дуже показовою: «Цей процес спричинений вимогами політики: що поганого в тому, що приватна особа вирішує профінансувати політика? Адже будівельні компанії, які дають гроші, теж мають свої вигоди. Реалії нашої демократії такі, що вона перебуває в зародковому стані й майже не розвинена. Натомість ми маємо тривалі традиції страху та підозрливості щодо публічних діячів. Подивіться на Америку! Там лобісти спонсорують політиків» (цитата з «*L'Unita*», 3 серпня 1985 року).

Крім того, політика характеризується постійним обміном *фаворів*. Тому дехто каже, що пожертви — це «подарунки» не за незаконну дію, а за «фавор» чи прихильне ставлення. Тому терміни «подарунки» та «фавори» означають так само, як поняття «дружба» й «солідарність». Останні часто лунали на допитах. Отже, зухвалість приховується під концепцією *щедрості*, як і розподіл «фаворів» серед «друзів», як сказав один із чиновників: «Я завжди давав!» (*L'Unita*, 16 березня 1985 року). Затримки та неефективність управлінської системи слугують ще одним виправданням: все робилося, аби «прискорити процес» для «друга», щоб «законно захистити його» від неефективності системи. Справді, постійне піднесення «дружби» перетворює корупційні оборудки на щось варте похвали з погляду етики. Багато хто з бізнесових політиків можуть погодитися із сицилійським «босом» християнсько-демократичної партії, який зізнався: «Я визнаю, що міг припуститися помилки... Адже я людина. Якщо я дружу з кимсь, то не можу не допомогти другові» (цитата в Leone, 1988)⁸. І, нарешті, така концепція політики та дружби дозволяє учасникам процесу чітко розрізняти кримінальну поведінку (якої не спостережено в їхньому випадку) та практики, які можна назвати «неортодоксальними» чи «такими, що обирають найшвидший шлях». «Подарунки», «фавори» та прояви «солідарності» можна вважати «невинною» поведінкою, якщо вона безпосередньо не шкодить третій стороні. Грунтуючись на такому понятті політики, корупціонери зображають себе щедрими, альтруїстичними й ефективними людьми. Коротше кажучи, в розглянутих випадках є концепція політики як «бізнесу»; наводяться певні аргументи про те, що державна служба не є несумісною з приватним зиском, навіть якщо останнього здобувають поза межами «видимих правил гри»⁹. «Неортодоксальні» дії можна виправдати, якщо результатом їх є досягнення законної мети.

4. «НОВІ ЛЮДИ», ПАТРИМОНІАЛІЗМ ТА МОРАЛЬНІ ВТРАТИ ВІД КОРУПЦІЇ: ВИСНОВКИ

Політична корупція трансформує політичний клас. Вона оперує мотиваціями щодо вибору певної постійної політичної діяльності, можливостями, що їх потребують політичні кадри (і звідси — критеріями, на основі яких вони відбираються), а також масами, з яких формуються такі кадри. Насправді корупція супроводжується поширенням особливого типу політика — *бізнесового*. Якщо значна кількість таких нових політиків ґрунтують свою владу на контролі за державними структурами, то вони стають *босами державного сектору*.

Поширення корупції та виникнення нового політичного класу — бізнесових політиків, чиї основні риси ми спробували проаналізувати, насправді є взаємопов'язаним процесом. Особи політиків, розглянутих у цьому розділі, без сумніву, належать до такого класу, оскільки вони підпадають під означення Вебера (1919): це ті, хто «живе з політики», шукає зовнішні вигідні переваги. Вони «професійні політики», або, якщо точніше, політики, які розглядають політику як засіб забезпечення особистого соціального зростання (Mastroaolo, 1990: 58-59)¹⁰. Як уже йшлося в розділі 1, криза ідеологічних масових партій призводить до зниження бар'єрів для незаконної поведінки. За такої ситуації на зміну політичному класові, який знаходить мотивацію в ідеології, приходять особи, які розглядають політику насамперед як бізнес.

За яких обставин виникає такий політичний клас? Класичні дослідження питань місцевої влади в Сполучених Штатах визначили передумови для зменшення моральної якості політичного класу при збільшенні доступу до влади певної нової групи. У своєму відомому дослідженні Нью-Хевена, штат Коннектикут, Роберт Даль (Robert Dahl, 1961) на основі соціального походження посадовців виокремив низку чітко виражених етапів переходу від олігархії до плюралізму, від концентрації — до розпорошення найважливіших політичних ресурсів. Перше характеризувалося переважанням *патрициїв*, владного класу, який мав усі джерела влади (багатство, освіту, соціальний статус) і користувався високою законністю. З поширенням виборчого права та принципу таємного голосування влада патрициїв зменшилась. Натомість збільшилась влада *буржуазії*, багатих людей, яким, однак, не вистачало соціального престижу й освіти. Попри їхню популярність (бо вони уособлювали домінуючу систему цінностей), представників буржуазії було мало. З продовженням індустріалізації та подальшою імміграцією нових етнічних груп відкрилися шляхи *колишньому плебсу*, які не мали ні грошей, ані освіти, які, однак, могли знайти прихильників серед наступних іммігрантів. Поява екс-плебсу спричинила зміни політичного духу: «Політичні лідери та їхні послідовники почали використовувати політичну

систему, щоб подолати перешкоди, пов'язані з етнічними рисами, а не зменшувати бар'єри, які виникли внаслідок розподілу ресурсів тодішнього соціально-економічного порядку» (там же: 33). Саме на цьому етапі розвинулася корупція, оскільки нові політичні лідери, які часто представляли колись дискримінованих етнічних груп, почали пропонувати протекцію в обмін на виборчу підтримку:

«Оскільки політичні лідери сподівалися розширити свій вплив завдяки голосам представників етнічних груп, вони допомагали іммігрантові подолати його первинне політичне безсилля, залучаючи його в політику. Якщо в етнічних групах не було чогось іншого, то в них була кількість. І тут політики перехопили ініціативу; вони спростили для іммігрантів процедури отримання громадянства, заохочуючи представників етнічних груп реєструватися, вступати до партій, а також допомагали їм долати численні проблеми, зумовлені бідністю, незнайомим середовищем, низьким суспільним статусом. Щоб отримати й утримати голоси, політичні лідери винагороджували іммігрантів робочими місцями в містах» (там же: 34).

За словами Даля, інтеграція таких етнічних груп у громаду зменшувала владу екс-плебсу.

Інші дослідники питань місцевої влади однозначно пов'язують зниження моральної якості політичного класу з його соціальним походженням, описуючи щось на кшталт класового духу. Відповідно до таких гіпотез, середній клас розглядає місцеву політику як систему, яка слугує громаді, підкреслюючи такі громадянські чесноти, як чесність, ефективність і неупередженість, тоді як нижчий клас віддає перевагу клієнтизму та корупції, завдяки яким вони здобувають необхідний їм захист. Едвард Бенфілд та Джеймс К. Вілсон, зокрема, вважають, що

«середній клас в ідеалі розглядає місцеву політику як спільний пошук конкретних наслідків більш-менш об'єктивного публічного інтересу й інтересу громади «в цілому». Логіка ідеалу середнього класу вимагає, щоб владні повноваження виконували ті, хто «найбільше для цього придатний», тобто технічні експерти та державні діячі, а не «політики». Логіка ідеалу середнього класу передбачає... особливу увагу до громадянських чеснот. А саме до чесності, ефективності та неупередженості; а також готовність заохочувати користуватись такими «громадськими товарами», як школа, парк, музей, бібліотека, а звідси — оновлення міста... Політика старого стилю, тобто наявність «боса та його машини», без сумніву, залишатиметься, оскільки вона є вродженою рисою нижчих класів» (Banfield and Wilson, 1967: 330).

На відміну від висновків вищезгаданих досліджень американських політичних машин, ми дійшли висновку, що поширення корупції не пов'язане зі зміцненням екс-плебсу, який витісняє середній клас. Навпаки, корупція розвивається тоді, коли політика починає приваблювати осіб, які хочуть і можуть отримувати особистий зиск через контроль

державних ресурсів. Ми помітили, що криза Соціалістичної партії Італії виникла саме тоді, коли робочий клас вийшов з неї, а новий середній клас вступив до її лав, займаючи владні посади. Як ми вже наголошували, цей новий політичний клас характеризувався «бізнесовим» підходом до політики, тобто залучення в політику було одним зі способів особистого збагачення. Подібні концепції виникали в інші часи в різних країнах. У своєму дослідженні Нью-Хевена Раймонд Волфінгер зазначає: «Патронат неминуче породжує активістів, для яких політика — це спосіб заробляння грошей, а не засіб досягнення чогось доброго, справжнього й прекрасного» (Wolfinger, 1973: 95).

Наших бізнесових політиків можна називати «новими людьми» (*homines novi*), чие входження в політику ще за часів Римської Республіки асоціювалось з підвищенням порогу толерантності до відхилень від загальноприйнятих норм. За висновками аналізу Бенфілда та Вілсона щодо американських міст, більшу схильність новоприбульців до політичної корупції можна пояснити потребою нових підприємців і політичних босів якнайшвидше ввійти в світ, який намагається їх позбутися. Тільки-но вони там «з'являються», ці самі соціальні групи стають захисниками нового порядку. Частково погоджуючись з цією гіпотезою, Алесандро Піцорно нещодавно припустив, що «нові люди» схильніші до корупції тому, що відрив від попередніх груп, спричинений вступом на політичну арену, знижує моральні втрати від незаконної поведінки. За словами Піцорно,

«вступаючи в політику, «нова людина» намагається розірвати ті зв'язки, які пов'язують її зі своїм корінням, або, говорячи простіше, відокремити себе від груп походження, де вони соціалізувалися. Політики, що належать до соціально панівних класів і були соціалізовані у відповідних групах, де моральність така ж, як і в законній владі, й надалі сприймають свої дії як такі, що їх можна оцінювати чи винагороджувати на основі поширених у цих групах критеріїв та діяти відповідно до їх норм» (Pizzorno, 1992: 45).

Грошові винагороди, отримані через корупційні дії, можуть приносити задоволення в соціальному сенсі тільки тоді, коли це не призводить до стигматизації групи, звідки вийшла та чи та особа.

Як доводить наше дослідження, якщо «десоціалізація» спричинює більшу відкритість до корупції, слід додати, що тут важливу роль також відіграє оточення, де особа «проходить десоціалізацію». Насправді корумповані політики сильніші, ніж їхні чесні колеги, оскільки перші можуть «інвестувати» в розвиток своїх політичних кар'єр як матеріальні ресурси, так і мережі клієнтів, створених на корупційному ринку. Використовуючи накопичені незаконні ресурси, бізнесові політики захопили політичні партії, переважаючи в «сутичках» своїх чесних колег. У такий же спосіб вони трансформували самі правила політики. Поширення корупції таким чином змінило шлях партій: традиційні шляхи, як-от визнання особистих

характеристик і застосування прихованих каналів, змінили свої акценти серед партійної бюрократії чи особливих технічних знань. У розділі 2 ми побачили, що в сфері прихованої політики найкраще винагороджуються ті «таланти», які є найціннішими для створення та поширення корупції. Бізнесові політики дійсно мали *навички незаконної діяльності*, необхідні для організації незаконного бізнесу (там же: 23). Мало того, учасники, які рухалися в рамках корупційної системи, створювали та сприяли поширенню набору правил, дія яких, разом з відповідним жаргоном, поширювалася на обрану групу й допомагала корупції мінімізувати ризики викриття. Якщо моральні зобов'язання стосовно дотримання загальних цінностей зазвичай підштовхують у напрямку до закону, то такий напрямок зміниться на протилежний тоді, коли політичні партії починають підтримувати впровадження й поширення нормативної системи, яка не засуджує, а навпаки, підтримує незаконну поведінку. Змінюється *готовність* бути вплутаним у корупційні оборудки — тобто змінюються *моральні втрати* від неї. Піцорно зазначив:

«Теорія щодо того, що члени цього нового прошарку населення (чи-то «homines novi» у Римській Республіці, чи-то ірландці, італійці та євреї в Америці на зламі століть, чи наші честолюбці, або ж тисячі інших) більше схильні до корупції, виникає з цілої низки роздумів на основі здорового глузду. По-перше, нові люди при владі — чи-то ті, хто застосує її, чи ті, хто намагається вплинути на неї — можливо, жадібніші до неї, оскільки вони починають, маючи низький рівень особистого достатку... Однак це ще не все. «Нові люди», які виходять на політичну арену, як правило, намагаються розірвати зв'язки зі своїм корінням, тобто відрікаються від тих груп, де вони соціалізувалися... Коли втрачаються стосунки з тим колом осіб, які забезпечують реальний, суб'єктивний і не монетарний вимір доходів, правила поведінки такої особи втрачають чіткість і визначеність, аж поки не почне працювати нова група» (там же: 45).

У дальшому розділі ми побачимо, що політикові, «який втратив коріння», політична партія стає важливою структурою соціалізації, котра сприяє незаконній діяльності.

Однак ціла низка інших якостей, яких вимагають від бізнесового політика, дещо відрізняються від рис традиційного політика: насамперед це стосується здатності налагоджувати зв'язки, створювати міцні відносини на основі довіри, сприяти обмінові послуг і створювати обопільні зобов'язання, а також чітко усвідомлювати найменш уловимі мотивації тієї чи тієї особи. Як чесні, так і корумповані політики працюють у середовищі, де трапляються дружба, щедрість, співпраця, плітки, товариство та братерство. Опис сучасних італійських корупційних босів мало чим відрізняється від їхніх «колег» з інших країн. Більшість наших босів погодилися б із твердженням одного з Нью-Хевена, який сказав: «Я багато чого роблю для людей. Я постійно працюю над цим... Люди приходять до мене, телефонують мені додо-

му пізно вночі... Я просто накопичую добру волю... Я накопичую лояльність. Люди цього ніколи не забудуть» (Wolfinger, 1973: 84). Фактично щедрість і лояльність стали основними рисами босів американських міст на початку ХХ століття (Zink, 1930: 18-21). Біографія одного з найвпливовіших японських політиків, Танаки Какуеї, міністра та прем'єр-міністра країни від 1957 до 1985 року, свідчить, що особливості та риси італійського боса також є типовими й для інших країн¹¹. Як і будь-який італійський бос, Танака був лідером Ліберально-демократичної партії аж до скандалу з компанією «Локхід» та його власною промисловою групою. Попри безліч скандалів, він зміг залишатися при владі протягом багатьох років завдяки своїм можливостям — він створив потужну й багату політичну машину та розподіляв фавори. Його успіхи на виборах пов'язують з привілеями й перевагами, які він щедро надавав своєму електоратові в провінції Ніігата — з кожним роком надходження з державного бюджету в цю провінцію постійно зростали. Розповідає Чалмер Джонсон: «У середині 1960-х особистий статок Танаки також почав зростати... Він створив цілу низку *yureigaisha*, «компаній-привидів», фірм без персоналу та офісів, які провадили постійну й дуже прибуткову торгівлю в сфері нерухомості, насамперед такої, яка знаходилася в місцевостях, де уряд збирався будувати нову електростанцію, прокласти нові колії для швидкісних поїздів чи впроваджувати меліоративний проект» (1995: 191). Значну частку цих коштів використовували для «придбання» консенсусу: «Гострий погляд Танаки відразу побачив, що гроші — це кров політики, і той, хто мав найбільше грошей у політичній системі, контролював саму систему. Усім потрібні гроші: для перевиборів, для партійної фракції, для розважання та «підгодовування» бюрократів, які ухвалювали ключові рішення» (там же: 193). Вплутаний у корупційний скандал, Танака назвав себе цапом-відбувайлом, оскільки «він не зробив нічого особливого, а його політичні опоненти просто змінили правила гри саме стосовно нього» (там же: 198).

Справді, вивчення досвіду різних країн свідчить про міцні зв'язки політичної корупції з патримоніалізмом. Дослідження корупції в країнах «третього світу» доводить, що корупція тісно пов'язана з патримоніальною природою цих країн: «корупція пов'язана не тільки з незмінністю соціальних стосунків, ґрунтованих на особистісних принципах спорідненості, клановості та клієнтизму, але, що важливіше, — з їх неминучим впливом на взаємодію з державою» (Theobald, 1996: 13)¹². В Іспанії, де в 1990-х роках політична корупція стала «найяскравішим явищем іспанської політики» (Heywood, 1995:726; див також Perez-Diaz, 1996), спостерігачі пояснювали її поширення з традиційною схильністю до *приятелізму*, що передбачало залучення посередників у стосунки з державними чиновниками (Heywood, 1997: 70-71). Дослідження корупції в Португалії згадують майже «вічних» кациків, «впливових місцевих босів — священнослужителів, юристів та інших, хто міг запропонувати урядові величезну кількість голо-

сів з місцевої громади» (Magone, 1996: 9). Неопатримоніальна структура та культура стала спадщиною нової демократичної держави, яка виникла 1975 року. Багато політичних скандалів спалахнули в Греції у зв'язку з так званим «патримоніальним соціалізмом», що його очолював Андреас Папандреу (там же). Що стосується Японії, країни, де корупція теж виявилася досить поширеною, то тут часто говорять про слабкість концепції суспільних благ (цю концепцію лише нещодавно відділили від поняття «приватні блага» можновладців) (Boissou, 1997). Японське *giri*, традиційне зобов'язання зберігати рівновагу між подарованими й отриманими подарунками, сприяло поширенню хабарництва, а також «клієнтського» голосування. Традиція пропонувати «дарунки» людині, яка може владнати справи, легко вписується в поняття корупції (там же: 168). У посткомуністичній Східній Європі поширення корупції, пов'язане насамперед з приватизацією державних підприємств¹³, пояснюють незастосуванням сучасної концепції державного управління. Наприклад, корупція в Росії ґрунтується на глибоко вкоріненому страхі перед бюрократом, що викликає відчуття приниження й нашоухує на спроби купити його прихильність (Mendras, 1997: 120). Корупція в колишніх французьких колоніях в Африці підігрівалася розвитком персоніфікованих стосунків африканських лідерів зі своїми колегами у Франції (Medard, 1997). Фактично, як зазначив Майкл Джонстон, саме поняття корупції пов'язане з такими видами розвитку: «виникнення політичного плюралізму», тобто існування проміжної групи, яка перебуває поза межами особистого чи патримоніального контролю можновладця і яка може висувати чіткі політичні вимоги; визначення *обмежених політичних ролей*, з безособовими й обмеженими повноваженнями та зобов'язаннями;... розвиток «системи публічного порядку» — відносно стабільної основи для соціальних і правових стандартів, що визначають практичні обмеження поведінки державних посадовців, а також тих, хто намагається вплинути на них» (Johnston, 1994: 11).

І, нарешті, розвиток корупційних відносин вимагає появи політичного класу, який засвоїв особливий набір поведінкових норм. Створюються окремі субкультури, чий кодекс діяльності (особливо якщо вони частково збігаються з офіційною системою цінностей) зменшують моральні втрати від участі в корумпованій політичній діяльності (Chiesi, 1995: 136-138). Соціалізація в політичній корупції призводить до інтерналізації системи цінностей, яка лише зовні нагадує систему, що регулює законну діяльність. Наприклад, бізнесові політики часто підкреслюють важливість *дружби*, яка означає стосунки, ґрунтовані на обміні фаворів. Фактично такі мережі стосунків одночасно створюють можливості для організації й успішного провадження незаконних трансакцій, забезпечують протекцію від викриттів і гарантують електоральну підтримку, необхідну для подальшого розвитку кар'єр та підтримки партійної системи.

ПРИМІТКИ

¹ Принаймні для Італії такі випадки не є чимось надзвичайним чи аномальним. За даними кількісних досліджень місцевих державних органів, «недостатня кількість інституційно-адміністративних кар'єр може наштовхнути на думку про те, що останніми роками у владі відбувалося щось на зразок «імпровізацій» (Cazzola, 1991: 114-115; див. також Bettin and Magnier, 1989, 1991).

² Згідно з даними, що їх зібрали Бетін та Маньєр (Bettin and Magnier, 1989: 114, 131), 27 відсотків депутатів міськрад в Італії є державними службовцями, а на півдні країни ця чисельність становить 37 відсотків.

³ Той факт, що формування мереж забирає багато часу в роботі політиків, також підтверджується в Німеччині (Scheuch and Scheuch, 1992: 50-52).

⁴ Див. розділ 6 для докладного розгляду питань політичної протекції підприємців.

⁵ Порівняно з роботою della Porta 1992:272-280. Див. Sherman (1978) для розгляду еволюції політичних скандалів.

⁶ Див. розділ 5 для вивчення взаємодії між політиками та бюрократами на корупційному ринку.

⁷ У такий самий спосіб колишній віце-президент США Спіро Егню, який мусив піти у відставку 1973 року в зв'язку з заявами про хабарництво під час його губернаторства в штаті Меріленд, «розповідав, що те, що він робив, було цілком нормальним явищем у Меріленді протягом багатьох років» (Williams, 1996: 7).

⁸ Слід уточнити той факт, що тут така дружба — це «інструментальне» поняття, наприклад, коли кожен учасник «пари» діє як потенційний «зв'язківець» для кожної особи поза межами цієї «двійки» (на відміну від «емоційного» поняття, яке передбачає стосунки двох осіб, що мають задовольнити емоційні вимоги обох (див. Wolf, 1966: 10).

⁹ Згідно з дослідженнями скандалу в Британії, тільки-но відкривалося судове засідання, обвинувачені починали по-іншому класифікувати свою поведінку й готувати для себе ретельніші виправдання (або «нейтралізації») (див. Chinball and Saunders, 1977: 141). Кримінологічні дослідження злочинів, скоєних «білими комірцями», виділяють такі техніки нейтралізації, як незашкодження, реакція на несправедливі закони, дотримання конкретних правил гри, передання повноважень більшій, невизначеній, групі людей (див. Sutherland, 1949; Clinard, 1952; Cressey, 1953; Chinball and Saunders, 1977; Geis, 1968; Clinard and Yaeger, 1980; Coleman, 1987; Ruggiero, 1996a).

¹⁰ Альфіо Мастропаоло (Alfio Mastropaolo, 1990: 58-59) визначає два похідних поняття від категорії «професійний політик». Перше ґрунтується на «часі», присвяченому політичній діяльності — отже, існують «довготривалі» політики, які залишаються в політиці надовго й вимушені відмовлятися від приватних занять чи професій (див. Herzog, 1975; нещодавні дослідження Scheuch and Scheuch, 1992). Друге поняття стосується політичних «технологів», осіб, які мають «навички» з управління партійним механізмом (партійні бюрократи), накопичення влади («шумпетерські» підприємці) чи з провадження окремої політики (партійні експерти з конкретного напрямку). Емпіричні дослідження підкреслюють поширеність *technokratisch denkender* — технократів (Derlien and Mayntz, 1988).

¹¹ Так само один англійський підприємець, Джон Поулсон, уплутаний у великий скандал, продемонстрував свою майстерність у налагодженні особистих контактів, забезпеченні потреб і наданні послуг, показуючи при цьому привітність та дружнє ставлення (Doig, 1984).

¹² Вживання корупції навіть після перемоги демократії пояснюється наявністю «м'якої держави», держави, яка не може витіснити особисту, сімейну, етнічну та родинну лояльність. Багато обраних президентів та інших демократично призначених посадовців не вбачають межі між державними та особистими фінансами... Така «м'яка держава» зберігається в нових демократичних системах тому, що політичні інституції зазвичай залишаються дуже слабкими» (Pinheiro, 1994: 38).

¹³ Про корупцію та кризи в посткомуністичних державах див. Holmes, 1996.